

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1666-1681

Makalenin Geliş
Tarihi

14/11/2022

Makalenin
Kabul Tarihi

15/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

FUZÛLÎ'NİN BİR GAZELİNDEN HAREKETLE SÖZ-MANA İLİŞKİSİ

Yaşar AYDEMİR¹

ÖZET

Üslup, dile ait öğelerin seçim ve düzenlemesiyle oluşur. Şairin bu düzenlemede geniş bir alanı vardır. Söz dizimi, kurduğu cümle yapısı, vezin, kafiye ve redif, edebî sanatlar, yararlandığı dil ile dil üstü kullanımlar üslubu belirleyen önemli unsurların başında gelir. Dil üstü veya dil ötesi, sesin özellikleriyle ilgili olup; sesin tonu, hızı, şiddeti, hangi kelimenin vurgulandığı, duraklamalar vb. özelliklerin bütünüdür.

Fuzulî, Türk edebiyatının başarılı şairlerinden birisidir. Kurguladığı her bir beyitte anlatmak istediği hususu uygun kelime, cümle, anlam veya seslendirmeye dönük edebî sanatları, anlatım tarzlarını; vurgu, uzatma veya kısma, birleştirme ya da ayırma, hece eksiltme ve kimi aruz kalıplarının değişik imkânlarını üst seviyede kullanır. Her bir kelimeyi seçer, birimin bütünlüğüne dikkat eder. Mesajını en uygun ve en etkili biçimde vermek ister.

Yazımızda Fuzulî'nin bir şiirinden hareketle beyti kurgulaması, dili kullanımı, şiir dilinin inceliklerine gösterdiği hassasiyeti, ahengi, ritmi, vezindeki tasarrufları, dil

¹ Prof. Dr., Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., aydemir@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3402-1312

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1666-1681

ötesi unsurları duygu durumlarıyla irtibatlandırması, anlatıma uygun edebî sanat seçimi, dilin doğal akışı içerisindeki güzelliklerden yararlanması gibi hususlar söz konusu metin üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aruz uygulamaları, ses-mana ilişkisi, üslup, ahenk, Fuzuli

BASED ON AN ODE BY FUZULI, THE WORD-MEANING RELATIONSHIP

ABSTRACT

Style is formed by the selection and arrangement of the elements of language. The poet has a wide range in this arrangement. Syntax, sentence structure, meter, rhyme and red rhyme, literary arts, language and supra-linguistic uses are among the most important elements that determine style. Supra-linguistic or extra-linguistic is related to the characteristics of the voice; it is the whole of the tone, speed, intensity of the voice, which word is emphasized, pauses and similar features.

Fuzuli is one of the successful poets of Turkish literature. In each couplet he constructs, he uses the appropriate words, sentences, meanings, or literary arts and modes of expression to express the point he wants to express; emphasis, lengthening or shortening, merging or separating, syllable reduction, and the various uses of some prosody patterns at a high level. He chooses each word and pays attention to the integrity of the unit. He wants to convey his message in the most appropriate and effective way.

In this article, Fuzuli's construction of a couplet based on a poem, his use of language, his sensitivity to the subtleties of the language of poetry, his harmony, rhythm, his savings in meter, his connection of extra-linguistic elements with emotional states, his choice of literary art suitable for expression, his utilization of the beauties in the natural flow of language will be tried to be shown through the text in question.

Keywords: Aruz applications, sound-meaning relationship, style, harmony, Fuzuli.

GİRİŞ

Ahmet Haşim, şiir dilini musiki ile söz arasında ve sözden ziyade musikiye yakın (Okay, 2013: 94) bulur. Bir ölçüde şiir, okunmaktan ziyade işittirilmeye odaklanır. Bunun için kafiye, redif ve veznin yanında birim veya metinlerde

manaya destek verecek unsurlardan yararlanır. Cümlelerin öğeleri anlama verilmek istenen yöne ve önem sırasına göre dizilir (Dilçin, 2010: 222). Fuzulî Farsça Divanının önsözünde "Söz ile anlam, can ile ten gibidir. Söz anlamdan, anlam sözden ayrı olamaz. Söz anlam hazinesinin incilerini tane tane sıraya dizen bir iştir." (Dilçin, 2001: XIX) der. Söz ve anlam dengesi seslerle desteklenir. Paralel söyleyişler ritmik akıcılık sağlar. Ortaya çıkan bütünlüklü birim gelenekli şiirin beytini oluşturur. Mananın ahenkle bütünlüşmesi şiirin etki gücünü artırır.

Divan şiirinin en iyi öğreticisi gelenektir. Şiir geleneği bir taraftan şairlerin şiirleriyle oluşurken bir taraftan da gelenek şaire rehberlik eder. Yıllardır kullanılagelen dilin mecaz ve mazmunlarının gelişiminde dilin doğal akışı içerisindeki yapı ve akışlar etkindir. Örneğin, birçok şair beytin içeriğinde birbirini destekleyen unsurlar varsa, belli noktalara odaklanmak istiyorsa tenasübü önemser. İleri aşamasında karşılıklı dizelerde paralellikler kurar. Anlatımı belirgin hâle getirir. Her iki dizenin odak noktası aynı çerçevede bir hususu öne çıkarıyorsa daha çok mürettep leff ü neşri tercih eder. Karşıtlık üzerinden bir paralellik kuruyorsa çoğunlukla gayri mürettep leff ü neşirle tezada destek verir (Aydemir, 2018: 174-176).

Dil, iletişimi sağlayan en önemli araçtır. İletişimin amacı anlatılmak isteneni muhatabına eksiksiz ulaştırmaktır. Söyleyici dil kanalıyla muhataba mesajını iletir. Mesajın ehemmiyeti kadar kanalın sağlıklı oluşu ve alıcının hazır bulunuşluğu da önem taşır. Dil ile iletilen mesaj konuşma dili ya da yazı diliyle gerçekleşir. Her ikisinin de birbirine göre avantajları ve dezavantajları vardır.

Dilin, ses, kelime, vurgu, tonlama, durak, yineleme, yavaşlatma, hızlandırma, yükseltme, alçaltma, susma, beden dili (Günay, 2004: 270- 72), uzatma, kısaltma, ezgi (Demircan, 2013: 26) gibi işlevlerine prozodi adı verilir. Konuşma dilinde kurulan iletişimde tonlama, yavaşlatma, hızlandırma, yükseltme, alçaltma, susma, mimikler, hareketler hayli etkilidir. Yazı dilinde ise tonlama, yavaşlatma, hızlandırma, yükseltme, alçaltma, susma ve beden dili kullanımı gibi unsurların işlevlerini yerine getirmek özel gayret gerektirir. Doğru cümle kurulması, meramını anlatacak kelime seçimi ve söz dizimi önemlidir. Ancak prozodi ya da dil ötesi olarak tanımlanan sesin tonu, hızı, şiddeti, kelimenin vurgusu, duraklamalar gibi hususlar şairin yeteneğine ve birikimine bağlıdır. Başarılı şairlerin dil ötesi unsurları değişik yollarla üst seviyede kullandıkları görülür. Şiirlerde veya birimlerde kelimelerin yeri

sağlam, işlevleri güçlüdür. "*Türlü mazmunlarla, edebi sanatlarla ve başka şiir teknikleriyle bir ses, söz ve anlam yapısı oluşturularak söylenmiş böyle beyitlerde hiçbir kelime değiştirilemez, hatta yerinden kolay kolay oynatılmaz.*" (Dilçin, 2001:XVII).

Aruz ölçüsü, dizeler arasında birbirine karşılık gelen hecelerin ses değerlerinin eşitliğine dayanır. Çoğu zaman kalıpların hece sayıları da eşittir. Bazı kalıplarda bir hece farkı oluşabilir. Bu, şaire yerine göre anlatım kolaylığı verir. Duygu ve düşüncelerini anlatan şair vezinde oluşan beklenmedik kırılmalardan yararlanır (Aydemir, 2018: 41). Veznin getirdiği ses denklüğünden kaynaklanan ahenk yanında veznin durakları ve aruz uygulamaları dediğimiz (Aydemir, 2017: 739-40) vasl, imale, med, sekt-i melih, kasr hatta zihaf, duygu ve düşüncenin aktarımında önemli rol üstlenir.

16. yüzyılda yaşamış Klasik Türk edebiyatının öncü isimlerinden birisi Fuzulî'dir. Üç dilde yazdığı eserleri geniş bir çevrede okunmuştur. Birçok şairin yetişmesine öncülük etmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe divanı bulunan şairin şiirlerinde kullandığı vezin kalıpları, ilgili dillerin edebiyatlarındaki ortalamayla örtüşür (Bilgin 1996: 164). Türkçe divanında kullandığı aruz kalıplarıyla Farsça, özellikle Arapça şiirlerinde kullandığı kalıpların çeşidi ve oranı farklıdır. Bu, şairin başarısı kadar ilgili dilin yapısı ve ses sistemiyle de ilgili olmalıdır.

Fuzulî şiirlerinde anlam derinliği kadar söyleyiş biçimine, ahenge de önem vermiştir. Hemen bütün şiirlerinde bu fark edilir. Edebiyatımızda üslup sahibi şairlerimizden birisidir. Bazı eserleri üzerine üslup çalışmaları yapılmıştır (Özkara, 2021). Tam bir üslup çalışması sayılmasa da bazı üslup özelliklerinden hareketle gazelleri yeniden yayımlanmıştır (Dilçin, 2010). Ancak bu konuda alınacak hayli mesafe vardır. Çalışmamız, Fuzulî'nin bir gazeli üzerinden onun şiir estetiğinin ipuçlarını görmeyi amaçlamaktadır.

Muallim Naci, Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 3 Mart 1883 tarih ve 1418 numaralı yayınındaki bir gazeli değerlendirirken, şair Mehmed Emin'e; beyit nesre çevrildiğinde cümlenin irabı görülecek ve özne nerede, fiil nerede daha düzgün tespit edilebilecektir, der (Yerdemir, 2021: 184). Bu kurala uyararak ele aldığımız gazeli sırasıyla; şairin kelimeleriyle nesir cümlesine aktarmak, dil içi çevirisini yapmak, anlam ve varsa anlam katmanlarını göstererek beyti oluşturan estetik taraflara vurgu yapmak istiyoruz. Beyitlerde dikkat çekilecek hususları zaman zaman farklı karakterler kullanarak okuyucunun iddia edilen hususlara odaklanmasını arzuluyoruz.

**Ey firâk-i leb-i cânân ciğerim hûn etdüñ
Çihre-i zerdümi hûn-âb ile gül-gûn etdüñ**

Ey firâk-i leb-i cânân ciğerim hûn etdüñ; çihre-i zerdümi hûn-âb ile gül-gûn etdüñ!

Ey sevgilinin dudağının ayrılığı! Ciğerimi kanla doldurdun. Sarı çehremi kanlı gözyaşlarıyla gül renkli ettin.

Beyitte söyleyen âşık, muhatap ayrılıktır. Ayrılık âşığın ciğerini kan etmiştir. Kan etmek mecazıdır. Acının şiddeti kinaye yardımıyla okuyucuya hissettirilirken "feilün" bitmesi gereken mısraların son tefileleri "fa'lün" bitirilerek bir hece eksiltiştir. "Hûn" kelimesinin uzun ünlü ve derinlikli "n" seslerini "ettüñ" yüklemine bağlayarak bitip tükenmez bir acıyı ve sitemi işittirmiştir.

Edebiyatımızda beyit, bütünlüğü ifade eder. Şairin bu bütünlüğü az sözle ve etkili bir biçimde anlatması beklenir. Bunun için şiirin bütün enstrümanlarını kullanır. Beyte, şiddetli duygu ve heyecanları, kabul, ret, dikkat çekme, değiştirme gibi arzuları aksettiren nida (Özbay 1994: 106) ile başlanmıştır. Vezne uygun olarak okunduğunda "firâk-i leb-i cânân" kelime grubunun ilk terkip "i"sinde hem ulama hem imale dikkati çeker. Olduğundan daha uzun okunan hece, çoğunlukla vurgu amaçlı kullanılır. Ey nidasıyla firâk kelimesinin medde müsait olan "râk" hecesinin terkibe girmesine rağmen terkip "i"sini de içine alacak bir tonlamaya dönüşmesi, ayrılık şikâyetini duyurma amaçlı gibidir. Üst perdeden derinliğine işittirilen bu sestem sonra ayrılığın tarafı olan "leb-i cânân"da "b" ünsüzünün ve "cânân" kelimesinin anlam ve söyleyiş yumuşaklığı hasreti ve mahcubiyeti içinde barındıran bir hâle dönüşmüştür. "Ciğerim hûn **etdüñ**" ifadesi de kendisine maruz kalan âşığın perişan hâlini gösterir. Vezin olarak "feilün" bitmesi beklenen son tefile "fa'lün" şeklinde bir hece eksik bitirilerek ayrılığın âşıktaki etkisi hissettirilmek istenmiştir.

Beytin ikinci mısraı anlam ve kurgu olarak ilk mısraı destekler mahiyettedir. Buna göre ayrılık, âşığın sarı çehresini kanlı gözyaşlarıyla gül rengine büründürmüştür. "Çihre-i zerdümi" kelime grubundaki terkip "i"si vurgulu okunarak âşığın mevcut hâline dikkat çekilmiştir. "Hûn-âb ile" kelime grubundaki üç kelimenin terkihi ve ulamalar uzun vokallerin de etkisiyle yayılan ve uzayan bir sesi işittirmiştir. Bu sesin en üst noktaya çıktığı yer ise "gül-gûn etdüñ" kelimelerinde tercih edilen sesler ve kırılma ânıdır. İlk mısran sonundaki gibi "feilün", fa'lün" okunarak âşığın döktüğü kanlı gözyaşlarının

çokluğu anlatılmıştır. "Hûn-âb" kelimesinin art damak ünsüzü olan hırıltılı "h" sesi ile âşığın sapsarı yüzünü kızıla dönüştürürken gözyaşı selinin coşkun dalgaları arasında boğulma tehlikesi geçiren âşığın durumu resmedilir gibidir.

"Ey, hey" gibi ünlem ifadeleri muhatabı belirlediği, heyecanı yansıttığı gibi okuyucuyu da yönlendirir. Onu bir duruma hazırlar. "Firâk-ı leb-i cânân-çihre-i zerd; ciğer-hûn-âb ve hûn-gül-gûn" kelimelerinin karşılıklı dizelerde oluşturduğu düzenli leff ü neşir beyitte verilen mesaja odaklanıldığının işaretidir. Teşbih sanatından beklenen, anlatımı somut hâle getirmesi ve iletilmek istenilen düşünce ve duyguyu dinleyiciye etkili şekilde sunmasıdır (Saraç, 2000: 129). Âşığın yüzünü gül rengine dönüştüren kanlı gözyaşları benzetmesi âşığın yaşadığı hâli somutlaştırır.

Ciğerim kanını göz yaşına döktün ey dil Vara vara anı Kulzüm bunu Ceyhûn etdün

Ey dil! Ciğerim kanını gözyaşına döktün; vara vara anı Kulzüm, bunu Ceyhûn ettiñ.

Ey gönül! Ciğerimin kanını gözyaşına döktün. Gide gide ciğerim kanını Kızıldeniz, gözyaşımı da Ceyhûn ettin.

Âşığın başına gelenlerin hepsi gönüldendir. Sevginin odaklandığı nokta gönüldür. Her şey orada olup bitmektedir. Gönülde yaşananlar bütünlüğü oluşturan vücutta farklı şekillerde görünür olur. Onun için de beyitte muhatap tecrit yoluyla gönüldür. O bir insan gibi düşünülmüştür.

Ciğer, yapısı ve fonksiyonu gereği kanlıdır. Şiddetli acıyı ifade etmek için ciğer-kan ilişkisine sıklıkla başvurulur. Vücutta bulunduğu yer de dikkate alındığında onun kanaması acının şiddetini gösterir. Vücut içerisinde oluşan kanama bir yerden görünür hâle gelir. Beyitte gözyaşı olarak görünmüştür. Kültürde "Öz ağlamayınca göz ağlamaz." denir. Gözden gelen yaşın kanlı geliyor olması vücutta bir olağan dışılığın olduğunu gösterir. "**Kanını**" ve "**yaşına**" kelimelerinin ilk heceleri vurgulu okunarak neyin nereye akıtıldığı belirginleştirilmiştir. Mısradan anlaşıldığına göre bir gözyaşı haznesi vardır. Gönül ciğer kanını oraya dökmüştür.

Şair, ciğer ve gözyaşıyla Kulzüm ve Ceyhun'u irtibatlandırmıştır. Ciğer Kızıldeniz gibi kıpkızıldır. Gözyaşı ise coşkun akan Ceyhun gibidir. Ceyhun nehrinin kaynaktan çıkışı diğer ırmaklarda olduğu gibi berraktır. Geçtiği yerlerdeki toprağın rengiyle berraklığını kaybeder. Gözyaşı haznesine ciğer kanının dökülmüş olması berrak akan gözyaşlarının hem rengini değiştirmiş hem de coşturmuştur. Şair gözyaşı ve ciğer kanını teşbih ile somut hâle

getirirken ilgili kelimelerle oluşturduğu mürettep leff ü neşirle anlatımı görünür kılmış, durumu okuyucunun gözünde somutlaştırmıştır. Beyitteki bu kurgu ve ilişkilendirmeler âşığın çektiği acının şiddetini ve buna bağlı olarak döktüğü gözyaşını göstermek açısından anlamlıdır.

Mısraın başında yer alan "vara vara" ikilemesi, ikinci "vara" kelimesinin her iki hecesinin imale ile vurgulanması, gittikçe artan suyun debisini hissettirmiş, âşığın duygu durumunu anlatmada etkin rol oynamıştır. Beyitte muhatap ilk mısraın sonunda belirlenmiştir. Nida ve tecridin peş peşe geldiği kurguda "fa'lün" tasarrufuyla hem ses muhataba duyurulmaya çalışılmış hem acının şiddeti hissettirilmiştir. İkinci mısraın sonunda aynı usulle ilkinde zirveye çıkan sesi "Kulzüm etdün" kullanımıyla eksiltmeden devam ettirmiş ve sitemini en güçlü şekilde ifade etmiştir.

Nice hüsn ile seni Leyli'ye nisbet kılayım Bilmeyip kadrımı terk-i men-i Mecnûn etdün

Seni hüsn ile Leyli'ye nice nisbet kılayım! Kadrımı bilmeyip terk-i men-i Mecnûn ettiñ.

Seni nice hüsn ile Leyli'ye nisbet kılayım! Kadrımı bilmeyip terk-i men-i Mecnûn ettiñ.

(Ey sevgili!) Seni güzellikle Leyla'ya nasıl benzeteyim! Değerimi bilmeyip ben Mecnun'u terk ettin.

(Ey sevgili!) Değerimi bilmeyip ben Mecnun'u terk ettin. Seni nasıl bir güzellikle, hangi güzellikle/bunca güzellikle Leyla'ya benzeteyim?

Beyitte muhatap sevgili, anlatıcı âşıktır. Sevgiliye "seni güzellikle Leyla'ya nasıl nisbet edeyim? Sen benim kadrımı bilmeyip ben Mecnun'u terk ettin." siteminde bulunmaktadır.

Nice kelimesinin çokluk yanında nasıllık ifade etmesi, beyitte farklı anlamların oluşmasına imkân verir. Kelimenin, nesir cümlesinde getirildiği yer önemlidir. "Nisbet" kelimesinin önüne getirildiğinde, nasıl anlamı öne çıkar ve "Bu güzellikle seni Leyla'ya nasıl nisbet edeyim?" denir. Kelime hüsnün önüne getirildiğinde ise hem çokluk hem nasıllık anlamları mümkün hâle gelir. "Seni bunca güzelliğinle/nasıl bir güzellikle Leyla'ya benzeteyim" hâline dönüşür.

Bilindiği gibi kültürel hafızamızda âşık ve maşuk denilince ilk akla gelen Leyla ile Mecnun hikâyesinin kahramanlarıdır. Hafızalarda yer eden bu olgunun harekete geçirildiği göndermeyle ilk akla gelen âşığın sevgilisini Leyla ile kıyaslamasıdır. Gelenek içerisinde Leyla ile sevgili bir arada anıldığında ve nispet gerektirdiğinde çoğunlukla sevgili Leyla'dan üstün gösterilir.

Âşığın sevgiliye söylediği; "Seni güzellikte Leyla'ya nasıl nispet edeyim?" cümlesini birbirine zıt iki şekilde anlamak mümkündür. İstifhamla birlikte düşündüğümüzde, "Seni bu güzellikle Leyla'ya benzetmek mümkün mü? (Elbette değil.) (Ben seni Leyla ile bile kıyaslamazken sen benim) kadrimi bilmeyip ben Mecnun'u terk ettin." ya da "Leyla fevkalade güzeldi seni bu güzellikte ona benzetemem, sen onun güzelliği yanında çok gerilerde kalırsın. Sen benim kadrimi bilmeyerek ben Mecnun'u terk ettin. Hâlbuki Leyla Mecnun'un kadrini bilmişti." anlamları çıkabilir.

Klasik edebiyat metinlerini anlamada kelime anlamları, cümle kurgusu, söz dizimi, edebî sanatlar gibi hususlar olmazsa olmaz kıstaslardır. Beyit Türkçe cümle yapısına uygun olarak birden fazla nesir cümlesine aktarılabilirse akıl ve mantığın yanında şiir geleneğinin ve şairin edebî anlayışının gözetilmesi gerekir. Bu beyit Fuzulî'nin değil de Nedim'in olsaydı sevgilinin Leyla ile kıyasında ondan geri kaldığı düşünülebilirdi. Enderunlu Vâsıf'ın olsaydı anlamda tercihimiz Leyla'nın sevgiliden çok üstün olduğu yönünde olurdu. İsimlerin dışında yüzyıllar açısından bakıldığında da 15-16. yüzyıllarda söylenen bir beyit olsa kıyasta sevgili öne çıkar ancak 18-19. yüzyıllar olduğunda kıyasta Leyla öne çıkardı. Geleneğin değişim ve dönüşümü beytin anlamlandırılmasında ayrı bir kıstas olarak düşünülmelidir.

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda "Seni bu güzellikle Leyla'ya benzetmek mümkün mü? (Elbette değil.) (Ben seni Leyla ile bile kıyaslamazken sen benim) kadrimi bilmeyip ben Mecnun'u terk ettin." şeklinde anlamlandırmak doğru olandır.

Sevgilinin kıyas kabul etmez güzelliği ilk mısradaki "ile" ve "seni" kelimelerinin ikinci heceleri vurgulanarak gösterilmiş gibidir. İkinci mısradaki ise "terk-i" kelimesinin terkip "i"si vurgulanarak sitem öne çıkarılmıştır. Ortada tezat bir durum vardır. Âşık sevgiliyi değme güzellikle kıyaslamazken sevgili âşığının kadrini bilmemiştir. Bu da Leylî-Mecnûn; nisbet kıl-kadrini bilme-kelimelerinin oluşturduğu gayri mürettep leff ü neşirle desteklenmiştir. Sevgilinin Leyla ile âşığın da Mecnûn ile özdeşleştirilmesi ve kültürel hafızadaki âşık-sevgili ilişkisine gönderme yapılması hem telmih hem de teşbih yoluyla somutlaştırılmıştır. Böylelikle duygu dinleyiciye etkili şekilde sunulmuştur. Mecnun kelimesinin kahraman ismi yanında kelime anlamıyla deli divane olan âşığı anlattığını da düşünmek anlam derinliği açısından önemlidir.

**Söylediñ kim tutaram şâd gönüllerde makâm
Şâd iken bu söz ile gönlümü mahzûn etdiñ**

Söylediñ kim şâd gönüllerde makâm tutaram; bu söz ile şâd iken gönlümü mahzûn ettiñ.

Söylediñ kim şâd gönüllerde makâm tutaram; şâd iken bu söz ile gönlümü mahzûn ettiñ.

(Ey sevgili!) Şâd gönüllerde makam tuttuğunu söyledin. Bu söz ile şâd iken gönlümü mahzun ettin.

(Ey sevgili!) Şâd gönüllerde makam tuttuğunu söyledin. (Ben) şâd iken bu söz ile gönlümü mahzun ettin.

Sen mutlu gönüllerde makam tutarım dedin. Şad iken bu söz ile gönlümü hüznlendirdin. / Sen mutlu gönüllerde makam tuttuğunu söyledin. Bu söz ile gönlümü şad iken hüznlendirdin.

Bu beyitte de muhatap sevgili, söyleyici âşıktır. "Bu söz ile" kelime grubunu cümlede koyacağımız yere göre nesir cümlesi de anlam da değişir. İlk mısradaki ise "tutaram" kelimesini kimin tuttuğuna göre anlam farklılaşır.

Bu çerçevede bakıldığında; birinci mısradaki, sevgilinin makamının şad gönüller olduğu veya âşığın şad gönüllerde makam tuttuğu anlaşılabilir. "Tutaram" yüklemine her iki nesir cümlesinde de sevgili söylemiştir; ama birinde kendisini diğerinde âşığı kastetmiştir. Buna göre ilk cümlede sevgili kendisinin şâd gönüllerde makam tuttuğunu söylemiştir. Âşık, öncesinde mutlu iken bu sözü işitince mutsuz olmuştur. Çünkü âşığın gönlü sevgiliden ayrı kalmanın hüznü ile mahzundur, dolayısıyla sevgilinin âşığın gönlünde makam tutmayacağı açıktır. Hüznü de bundandır.

"Tutaram" kelimesini sevgili âşığın ağzından aktarıyor ise âşık kendisine böhlan edildiğini düşünmektedir. Zira âşık sevgiliden ayrı kalmanın hüznüyle sıkıntı çekerken âşığa şâd gönüllerde makam tuttuğu söylenmiş ve âşık bu sözden alınmıştır. Ancak bu anlamın kastedilmiş olma ihtimali hayli düşüktür.

Bir diğer husus da sevgilinin şâd gönüllerde makam tutuyor olmasının âşıқта oluşturduğu kıskançlık duygusudur.

Beytin ikinci mısrasında "bu söz ile" kelime grubunun konulduğu yere bağlı olarak vurgu ve anlam farklılaşır. Buna göre; "Ben senin söylediğin, mutlu gönüllerde makam tutarım" sözü ile mutlu iken gönlümü mahzun ettin. / Ben mutlu iken senin şad gönüllerde makam tuttuğunu söylediğin söz

münasebetiyle mahzun oldum.

İlk cümle, Türkçe cümle kurgusu açısından kusurlu olmamakla birlikte anlam ve bağlam bakımından çok olası değildir. Asıl mesaj içinde tezadı da barındıran ikinci cümlede verilmiştir: Aşık mutlu iken sevgilinin "Ben şad gönüllerde makam tutarım" sözünden mahzun olmuştur. Sevgilinin şad gönülleri makam tutması âşığın gönlüne sevgilinin gelmemesi demektir. Bu yüzden onu hüznlendirmiştir.

Beyit kelime anlamıyla ev demektir. Terim anlamıyla anlamın içinde tamamlandığı bütünü ifade eder. Beytin anlamı, şiiriyetin her türlü enstrümanı devreye sokularak muhatabına iletilir. Cümle yapısından söz dizimine, edebî sanatından takti'ine, vurgusundan ses seçimine, duygu durumundan sözü azaltıp kısaltmasına kadar bütün araçlar şairin emrindedir.

Beyitte "şad" kelimesi iki kez kullanılmıştır. İlk mısradaki medli okunmuştur. Medli okuyuştaki bir buçuk hece değeri, mutluluğun derecesini sesle desteklerken mutlu olanların çokluğuna da işaret edilmiştir. Bağlamdan anlaşıldığına göre mutlu olmayanlar âşıklardır. Kelimenin ikinci kez kullanıldığı yer ikinci mısranın başıdır ve kendisinden sonra gelen vokale vasıl ile bağlanmıştır. Böylece kelime ses değeri bakımından önceki kullanımından hayli uzaklaşmıştır. Okuyuştaki ulama, medli okumaya müsait olan hecenin uzunluğunu keserken mutluluğun kısa sürdüğü hissini de vermektedir. "İken" şartı da beklentinin gerçekleşmediği, mutsuz sonla bittiğini ifade etmektedir. Bir anlamda âşığın hevesi kursağında kalmış, sevinci kısa sürmüştür. Mısradaki "bu" ve "ile" kelimesinin ikinci hecesi imale yoluyla vurgulu okunarak mutsuzluğun sebebi ve aracı öne çıkarılmıştır.

Beyitte şad ve mahzun kelimelerinin anlam karşıtlıkları yanında sevgilinin makam tutmak için mutlu gönülleri tercih ederken âşığın mutsuz oluşu beyitte karşıtlık üzerinden verilmiştir. Beyitte tezada eşlik eden "söyledün-ettün; şad-gönül; gönül-şad" kelimelerinin oluşturduğu gayri mürettep leff ü neşir de zıtlık üzerinden verilen manayı tahkim etmiştir. İkinci mısradaki yer alan üç ulama, işin yapılış aşamalarını veya birlikteliklerini anlatırken son tefilenin "etdün" olarak vezinde bir hece eksiltme yoluyla okunması sevgilinin kararının âşık üzerindeki tesirini gösterir.

Beyitte tasavvufî bir anlam derinliği de düşünülebilir. Âşığın, "Ben şad gönüllerde makam tutarım" diyen sevgilinin sözünden mahzun oluşu gönlünü yeterince masivadan temizleyememesi nedeniyledir. Hatta sevgilinin bu

sözünden âşığın mahzun oluşu bizatihi kesrette olduğunun habercisidir. Şeyh Galib'in;

"Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır" mısraındaki gibi. Gerçek âşık "Kahrın da hoş lütfun da hoş" diyebilen kimsedir.

Ahd kılduñ ki cefâ kesmeyesin âşıkdan Âşıkı va'de-i ihsân ile memnûn etdüñ

Ahd kılduñ ki âşıktan cefâ kesmeyesin, âşıkı va'de-i ihsân ile memnûn etdüñ.

Âşıkdan cefa kesmemeye ahtettin. Âşığı ihsan vaadiyle memnun ettin.

Beyitte muhatap sevgili olup söyleyici âşıktır. Sevgili, âşığına daima cefa edeceğine söz vermiştir. Böylelikle ihsan vaadinde bulunarak onu memnun etmiştir.

Gelenekli şiirimizin âşık-sevgili ilişkisinde her şey sevgili etrafında şekillenir. Sevgili âşık üzerinde dilediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Bir mani dörtlüğü ile Zâtî'nin beyti bu ilişkiyi özetleyen mısralardır:

"Ay doğar aşar şimdi

Işığı tutar şimdi

Yârimin kölesiyim

Dilirse satar şimdi"

"Didi yârum şıyam bir gün sınık gönlün gibi başuñ

Eger "ahdi bütün olursa Zâtî inkisârum yok"

Sevgilinin cevri ü cefası âşığın imtihan vesilesidir. Âşık da sevgili de bu kuralı bilir ve ona göre davranır. Âşık sevgiliden gelen her türlü cefaya eyvallah der. Zaman zaman sitem etse de buna razı olur. Beyit, sevgilinin cefasını ihsan gören bir karşıtlık üzerine kurulmuştur. Âşığa sevgilinin ihsanı, ona cevri ü cefa etmekten ibarettir. Âşık da bu ihsan vadinden memnun olmuştur. Tariz yollu sitemi içeren bu beyit gibi Fuzulî'nin başka beyitlerinde de cefayı vefa olarak gördüğü örnekleri vardır. Bu durum onun ızdırap ve aşk şairi oluşu ile de ilgili olmalıdır:

"Cefâ vü cevri ile mu'tâdem anlarsız n'olur hâlim

Cefâsına had ü cevriine pâyân olmasın yâ Râb"

"Demeñ kim adli yok yâ zulmi çok her hâl ile olsa

Göñül tahtına andan gayrı sultân olmasın yâ Rab"

Hem mürettep hem müşevveş leff ü neşir ilgisi kurulabilecek beyitte; tezada

eşlik eden bir gayri mürettep leff ü neşir oluşturulabileceği gibi Fuzulî'nin sevgilinin cefasını ihsan olarak kabul etmesi bağlamında mürettep leff ü neşir ilişkisi de düşünülebilir. "Cefa kesmemek" mecaz-ı mürsel yoluyla cefayı eksik etmemek anlamına gelir. "Ahd kıldıñ" ifadesinde "ahd" kelimesinin medli okunması hem sözün kesinliğini hem de âşığın sevgiliye güvenini göstermek açısından anlamlıdır. Mısra sonunu "feilin" yerine "fa'lün" okuyarak "şıkdan" biçiminde bitirmesi bir kırılmaya sebep olmuştur. Bu tasarruf, durumun kesinliğini ve inanmışlığı sesle de desteklemiştir. Aynı durum redif olarak şiir boyunca devam eden "etdüñ" kelimesi için de geçerlidir. Âşığın durumdan memnuniyetinin sınırı yoktur. "Âşıkı" kelimesinin son hecesi imale yoluyla vurgulu okunmuş olup etkilenen tarafı öne çıkarmıştır. "Va'de-i ihsân ile memnûn etdüñ" kelime grubunda hem terkip hem de ulamalar yumuşak söyleyişi ve memnuniyeti ifade eder gibidir.

**Cür'a cür'a mey içip zîb-i cemâl artırduñ
Zerre zerre gözümüñ nûrını eفزün etdüñ**

Cür'a cür'a mey içip zîb-i cemâl artırduñ; gözümüñ nûrını zerre zerre eفزün etdüñ.

Yudum yudum mey içip cemâlinin süsünü artırdın; gözümün nurunu az az artırdın.

Söyleyici âşık, muhatap sevgilidir. Âşığın aktardığına göre fail sevgilidir. Buna göre sevgili yudum yudum mey içerek cemalindeki güzellik artırmıştır. Aynı oranda âşığın gözünün de ferri artmıştır. Beytin hareket noktasında içki içen insanın içtiği sürece yüzünde meydana gelen renklemenin artması, yüzün kızarması olmalıdır. Yüzde görünen değişimin artması parlaklığın da artması anlamına gelmektedir. Sevgilinin cemali çoğunlukla güneş imgesiyle anlatılır. Güneşin zerresi karanlık yerlerde görünür hâle gelir. Güneşin doğuşu manzarasının (Tarlın1985: C.II, 131) resmedildiği beyitte güneşin yükselişine bağlı olarak âşığın gözünün görüşü de artmaktadır. Bu durumda sevgilinin cemalinden gözünü ayırmayan âşık için görüntü netleşmekte, âşığın, cemali daha iyi görmesi gerçekleşmektedir.

Cemalindeki güzelliği artan sevgiliden gözünü ayırmayan âşığın gözünün ferinin artışı üç ayaklı mürettep bir leff ü neşir ile desteklenmiştir: Cür'a cür'a-Zerre zerre; zîb-i cemâl-gözümüñ nûrı; artırduñ-efzün etdüñ. Anlamın üzerinde yoğunlaştığı kelime ya da kelime grubunun peş peşe tekrarı anlatıma güç verir. Her iki dizinin başında yararlanılan ikilemede gerek mey gerekse gözün ferinin aşama aşama artışı resmedilmiştir. Peş peşe gelen kadeh ve

aydınlığı arttıkça artan görüş, ortamı aydınlatan kandil imajıyla verilmiştir. Kandilin ışığının artırılması kadar gözün ortama alışması da görmenin niteliğini artırır. İki dizede de tekrar eden "cür'a" ve "zerre" kelimelerinde ikinci kelimelerin son heceleri vurgulanarak süreklilik sağlanmıştır. İlk dizede yer alan üç ulama (mey içip zîb-i cemâl artırdun) kadehin peş peşe gelişi ile örtüşmüştür. Beyitte söz konusu edilen güzellik ve aydınlığın artışının bir sınırı konulmamıştır. Sınırı konulamaz bir dereceye ulaştığı izlenimi, her iki dizede de "fa'lün" tasarrufuyla sağlamlaştırılmıştır.

Beytin zahiri anlamına eşlik eden tasavvufi bir anlam da düşünülebilir. Meyin feyz olarak manalandırıldığı anlayışta eğitim aşama aşama verilir. Aşamalar arttıkça cazip hâle gelir. Aynı ölçüde bakışı değişir. Hakikate vukufiyeti artar. Güneş ve zerre mazmunu da bunu destekler mahiyettedir. Bu açıdan beyitte salikin yolculuğu anlatılmıştır, denilebilir.

Ey Fuzûlî akıtıp seyl-i sirişk ağlayalı

Aşk ehline figân etmeği kânûn etdüñ

Ey Fuzûlî! Seyl-i sirişk akıtıp ağlayalı, aşk ehline figân etmeği kânûn ettin.

Ey Fuzulî! Gözyaşı seli akıtıp ağlayalı aşk ehline figan etmeyi kanun hâline getirdin.

Beyitte söyleyici âşık, muhatap tecrit yoluyla Fuzulî'dir. Sevgiliden ayrı kalmanın hüznü ile sürekli gözyaşı döküp ağlayan Fuzulî, figan etmeyi âşıklığın kanunu hâline getirmiştir.

Fuzulî, aşk meselesinde bir çığır açmıştır. Âşıklığın olmazsa olmazı, gözyaşının sel olup akması ve figan etmesidir. Bu açıdan aşk ehlinin önderi ve aşkın yasanını hazırlayandır. Kanun etmek, bir işi kesin hükme bağlamak, olmazsa olmaz hâle getirmektir. Beyitte nida ile muhatap belirlenirken onun uzakta oluşunu da akla getirmektedir. Gözyaşı, sel akıtmak benzetmesiyle somutlaştırılmıştır. Figan etmek ve gözyaşı dökmek, acının anlatımı için tercih edilmiştir. Fuzulî'nin uygulamaya koyduğu yasanın gerekleri iki dizede, birbirine paralel biçimde yerleştirilen kelimelerin oluşturduğu mürettep leff ü neşir ile desteklenmiştir. Aşk kelimesini takip eden hece sesli harfli olmasına rağmen şair, aşkın derinliğini vermek için ulama yapmayı tercih etmiştir. Mısra sonundaki tefilenin "fa'lün" bitecek biçimde okunması Fuzulî'nin koyduğu eşiğin yüksekliği ve kaçınılmazlığının işittirilmesi açısından anlamlıdır. Bunu, beytin başında yer alan "Ey Fuzulî" nidası da destekler vaziyettedir. Fuzulî, tamamı 14 mısradan oluşan gazelinin 11 mısrasının sonunu "feilün" yerine "fa'lün" olarak bitirmiştir. Anlama ve mesaja

bağlı olarak eksiltelen hece sayısı; sınırsızlığı, feryadı, kesinliği, çokluğu ve derinliği sağlamada rol üstlenmiştir. Geleneğin verdiği bu müsaadeyi, meramını ifade etmede estetik bir unsur olarak başarıyla kullanmıştır. Benzer kullanımları Fuzulî'nin birçok beytinde görmek mümkündür. Fuzulî, bu gazelin arkasından gelen;

Çeşmimi eşk ile genc-i dūr-i meknūn etdūñ
Merdūm-i çeşmimi ihsān ile Kārūn etdūñ

matlalı gazeline de "fa'lūn" kullanımını tercih etmiştir. Tamamı 14 dizeden oluşan gazelin 11 mısraının sonunda "fa'lūn" okuyuşu vardır. Fuzulî'nin şiirlerinde çok sayıda benzer örnek bulmak mümkündür.

SONUÇ

Fuzulî geleneği iyi bilen, kendisinden öncekileri okumuş, şairlik kabiliyetiyle kendi üslubunu oluşturabilen bir şairimizdir. Şiirlerinde derinlik, sözlerinde etkileyicilik vardır. Daha çok konuşma dilinde gördüğümüz dil ötesi unsurları söz dizimiyle, aruz uygulamalarıyla, ses, kelime ve cümle tercihleriyle başarılı bir şekilde kullanır.

Fuzulî, ele aldığımız metinde de görüldüğü gibi şiirlerinde birimi kurgularken, birden fazla anlama kapı aralayacak şekilde yazar. Zaman zaman zahiri anlamın yanında tasavvufi göndermeleri de bulunmaktadır. Ancak bu yüzeyde değil derindedir. Tasavvufi içerikli de olsa beytin kurgusunda reel olanı mutlaka gösterir. Zahiri anlamına mani olacak bir kurgusu yoktur.

Fuzulî'nin, geleneğin müsaade ettiği sonu "feilūn" biten kalıplarda son tefileyi "fa'lūn" okuyabilme imkânını çoğunlukla duygu durumunu veya yargısını ifadede işlevsel bir enstrüman olarak kullandığı görülür. "Feilātūn" ile başlayan vezinlerin ilk tefilede "Fâilātūn" olarak kullanılabilme imkânını da değerlendirir. Aciliyet kesbeden, dikkat çekilmesini istediği veya olağan akışın dışında cereyan eden bir durumu işittirmek istediğinde bu yola başvurur.

Dilin işlevleri diyebileceğimiz edebî sanatları bilinçli ve birbirini destekleyecek tarzda kullanır. Birçok şairde karşılaştığımız, belki de dilin doğal akışı içerisinde sayılabilecek, tezat bir durumu dile getirdiği beyitlerinde çoğunlukla gayri mürettep, bir koşutluğu dile getirdiği beyitlerinde de mürettep leff ü neşri tercih eder.

Aruz uygulamalarında imaleleri çoğunlukla vurgu unsuru; sesini duyurmak istediği, özlemine yüklediği veya ıstırabının derinliğini gösterdiği yerlerde meddi

tercih eder. Yumuşaklığı, geçişkenliği, uzunluğu anlatırken de terkiplerden ve ulamalardan yararlanır.

Söz konusu özelliklerin her birini yerli yerinde kullanırken seçtiği kelime, ses, söz dizimi gibi unsurlardan da yararlanarak anlamlı bütünlükler oluşturur. Şiirlerinde sesin, sözün ve mananın etkileyici birlikteliği sezilir. Verilmek istenen duygu veya düşünceye uygun cümle yapılarını tercih eder. Kelimeleri duygu veya düşüncenin anlatımına uygun seçer. Mesaj kadar kelime veya yapının ahengini de önemser. Yerine göre devrik, yerine göre kurallı yerine göre de eksilteli cümlelerden yararlanır.

Yazımızda Fuzulî'nin mana-ses ilişkisini bir gazeli üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Fuzulî'nin şiir anlayışına ve dili kullanımına ışık tutacağını düşündüğümüz bir gazeli şiir geleneğimizi de dikkate alarak şerh ettik. Benzer çalışmaların artması, Fuzulî'nin üslubunun ortaya konması açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aydemir, Yaşar (2017). "Aruz Öğretimine Dair Dikkatler ve Teklifler", *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına*, Ankara: Gazi Üniversitesi Matbaası.

Aydemir, Yaşar (2018). "Leff ü Neşr Kullanımına Dair Dikkatler ve Bu Bağlamda Ahmet Paşa'nın Bir Gazelinin Şerhi", *Bilimin İzinde Prof. Dr. Pakize Aytaç Armağanı*, Editör: Dr. Reyhan Gökben Saluk, Ankara: Berikan Yayınları.

Aydemir, Yaşar (2020). "Aruz-Prozodi İlişkisi ve Aruzla Yazılmış Metinleri Taktiye Uygun Okumak/Okutmak", *Prozodi (Bürün Bilimi) ve Konuşma Çalıştayı Bildirileri*, Editör: İsmet Çetin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bilgin, Orhan(1996). "Fuzulî'nin Farsçaya Gösterdiği İlginin Sebepleri", *Fuzulî Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, s. 163-65.

Demircan, Ömer (2013). *Türkçenin Sezdizimi*, İstanbul: Der Yayınları.

Dilçin, Cem (2001). *Studies on Fuzulî's Divan*, by Cem Dilçin, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

Dilçin, Cem (2010). *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabcı Yayınları.

Fuzulî (2021). *Fuzulî Divanı*, Haz: Abdülhakim Kılınç, İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Günay, V. Doğan (2004). *Dil ve İletişim*, İstanbul: Multilingual.
- Okay, Orhan (2013). *Poetika Dersleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özbay, Hüseyin (1994). *Çolpan'ın Şiirleri(Metin-Aktarma-İnceleme)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Özkara, Rabia Derya (2021). *Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun'unda Dil ve Üslup*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saraç, Yekta (2000). *Klâsik Edebiyat Bilgisi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1985). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 3 Mart 1883, No: 1418.
- Yerdemir, Fatih (2021). "Mehmet Emin Bey'in Gazelleri ve Bu Gazellere Yönelik Muallim Naci'nin Değerlendirmeleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 49.
- Zatî (1968). *Zâtî Divanı Edisyon Kritik*, Haz: A. Nihat Tarlan C. I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.